

**ІСТОРИЧНО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ
ПРАЦЬ АДМІРАЛА С.О. МАКАРОВА
З ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ**

Книга видатного вітчизняного адмірала С.О. Макарова «Рассуждения по вопросам морской тактики» (1897) складає цілу епоху в науці. В найбільш сучасних книгах з морської тактики наводяться дані, отримані С.О. Макаровим [1]. Це свідчить, що жвавий інтерес до робіт С.О. Макарова зберігається до сьогодні. Мало цього, дана книга забезпечила С.О. Макарову світове визнання, вона продемонструвала його як видатного військового теоретика. Вперше дана книга була опублікована на сторінках журналу «Морской сборник» у 1897 р. В тому ж році з'явилися окремі відбитки цього видання, яке було зустрінуте з великим інтересом флотськими офіцерами, ці відбитки швидко стали бібліографічною рідкістю. Встановити тираж даною збірника так і не вдалося. Як правило, окремі відбитки «Морского сборника» друкувалися тиражом від 50 до 100 екземплярів. У грудні (2, 9 і 16) 1896 р. на Кронштадтському Морському зібранні С.О. Макаров прочитав лекції, в яких виклав основний зміст своїх «Рассуждений». А 21 грудня 1896 р. і 13 січня 1897 р. у Кронштадтському відділенні Імператорського Технічного товариства під головуванням віце-адмірала Є.І. Казнакова відбулися дебати щодо доповіді С.О. Макарова. З урахуванням перемовин знову ж таки на сторінках «Морского сборника» С.О. Макаров зробив деякі уточнення і додатки.

Відтак макарівські «Рассуждения» вийшли у світ у 1904 році. Хоча це видання і вважається другим, але як окрема книга праця з'явилася вперше. Це, мабуть, одна із рідкісних праць С.О. Макарова. Вона віднесена до книжкових раритетів. Відбитки, які зустрічаються в єдиному переплетенні із «Морского сборника» були виконані у порядку приватної ініціативи. Праця надрукована згідно розпорядження керуючого Морським міністерством віце-адмірала Ф.К. Авелана. Добре відомим є скандал, який виник навколо виходу праці С.О. Макарова.

Із початком російсько-японської війни С.О. Макарова призначили командувачем флотом на Тихому океані. На шляху до Порт-Артира він звернувся до Авелана із проханням якомога скоріше надрукувати його книгу «Рассуждение по вопросам морской тактики» і вислати її на Тихоокеанську ескадру. С.О. Макаров хотів познайомити офіцерів зі своїми поглядами на способи ведення морського бою. Невдовзі за підписом начальника Головного Морського штабу контр-адмірала З.П. Рожественського на адресу Макарова прийшла відповідь в якій повідомлялося, що Авелан «не визнав за можливе віднести цю витрату за воєнний кредит». Одним словом, у виданні праці було відмовлено. Тоді С.О. Макаров звернувся до намісника на Далекому Сході адмірала Є.І. Алексєєва з проханням поставити питання про видання книги перед генерал-адміралом Олексієм Олександровичем. Доповідь відбулася 13 березня 1904 р. Але і на цей раз у проханні було відмовлено «... за нестачею засобів в поточному році і визнати можливим віднести витрати на видання на військовий кредит. Його Величність наказала відповісти, що друкування книги може бути вирішене з кредитів майбутнього року, про що і сказав увійти своєчасно з новим поданням»[2].

Однак, через три дні, 16 березня 1904 р., С.О. Макаров отримав телеграму з відмовою. Тоді він вже у різкій формі звернувся до Авелана з такими словами: «Просив би тепер вже надрукувати мою книгу «Рассуждение по вопросам морской тактики», для роздачі її командирам; щоб вони познайомилися з поглядами свого начальника. Книга потрібна тепер, а не в майбутньому році; не допускаю думки, що Міністерство не може тепер вже знайти 500 крб і відмову в друкуванні розумію, як непідтримку моїх поглядів на ведення війни, а тому, якщо моя книга не може бути надрукована тепер, то прошу замінити мене іншим адміралом, який користується довірою вищого начальства». Про це С.О. Макаров доповів Алексєєву, який відвідав Порт-Артир. Останній негайно дав телеграму Авелану такого змісту: «З розмов з адміралом С.О. Макаровим відмову видати його тактику він вважає образливою його службовому самолюбству і ознакою недовіри. При даному стані речей визнаю за необхідне відкинути це вірогідне непорозуміння і Вашою згодою виконати його прохання». Врешті-решт праця С.О. Макарова була опублікована. Але автора цих рядків вже не було в живих. Порт-Артир було здано, а кораблі знищені. Книга

залишилася як-би непотрібною. Командувач Рожественський не хотів розуміти тактику С.О. Макарова. До чого це призвело, продемонструвала Цусімська поразка.

Відтак, у 1916 р. як безплатний додаток до «Морскою сборника» за редакцією старшого лейтенанта К. Житкова вийшло третє видання праці С.О. Макарова [3]. В ньому були розміщені найбільш важливі праці С.О. Макарова з морської тактики: «Разбор элементов, составляющих боевую силу судов», «Рассуждения по вопросам морской тактики», «Прения по вопросам, возбужденным на лекциях вице-адмирала С.О. Макарова по морской тактике», «Приказы командующего практической эскадрой Балтийского моря вице-адмирала С.О. Макарова за кампанией 1896 г. и некоторые объяснения к ним», «Рассуждения по вопросам морской тактики (ответ на прения по докладам Макарова)», «Приказ начальника соединенных эскадр в Тихом океане вице-адмирала С.П. Тыртова 2-го» и «Приказ командующего флотом Тихого океана вице-адмирала С.О. Макарова от 4-го марта 1904 г., №21». Ця праця виходила у світ з дозволу вдови і сина С.О. Макарова. Причому рукопис «Рассуждений по вопросам морской тактики» був залишений в редакції «Морского сборника». Останній раз праця С.О. Макарова виходила у світ під час Другої світової війни.

Коментувати працю С.О. Макарова важко і немає необхідності. Адже книга написана чіткою і дохідливою мовою. При цьому, не дивлячись на, як здається на перший погляд, скучну науку, книга читається легко і навіть з інтересом. Зауважимо, що більша частина положень і висновків не втратила своєї актуальності і сьогодні.

Однією з дуже цікавих і оригінальних робіт циклу військової проблематики С.О. Макарова є праця «Броненосцы или безбронные суда» (1903) [4]. В цій праці С.О. Макаров висловив свою точку зору щодо будівництва флоту. Замість великих ескадронних броненосців він пропонував будувати малі безбронні суда водозаміщенням до 3 тисяч тонн, тобто флот згідно ідей С.О. Макарова повинен був складатися з неброньованих крейсерів малого водозаміщення. Досвід показав, що це була помилка С.О. Макарова. При чому він настоював на будівництві саме таких кораблів і в обґрунтуванні кораблебудівельної програми на 1903-1923 рр.

Остання праця С.О. Макарова «Без парусів» була опублікована за розпорядженням Головного Морського штабу у 1903 р.[5]. Але про неї чомусь усі забувають. Вважають, мабуть, її несерйозною. А вона за своєю значущістю може бути поставлена в один ряд із знаменитою «Наукой побеждать» Олександра Васильовича Суворова. В цій книзі С.О. Макаров підвів підсумки своєї багаторічної наукової діяльності. У завершальній частині праці «Без парусов» С.О. Макаров формулює «науку побеждать» на морі. Він з цього приводу зазначає: «Офіцер повинен знати одну спеціальність і вміти робити все своїми руками, все, що повинні робити нижчі чини»; «унтер-офіцер повинен вміти пустити у хід кожний з механізмів свого судна»; «у військовий час вугілля, це – життя»; «в морі – значить вдома». Він писав: «Навчайте у мирний час тому, з чим доведеться зустрічатися на війні». С.О. Макаров завжди слідував цьому принципу. Напередодні російсько-японської війни 1904-1905 рр. в Росії витрачалися величезні суми грошей на створення флоту, а на підготовку особового складу нічого не залишалось. Хоча усі і розмовляли, що головним на війні є людина. Але нічого в цьому напрямку не робили. Як вже відзначалося, С.О. Макаров напередодні цієї війни перебував на береговій посаді і нічого, звичайно, зробити не міг. Та у нього, по суті, ніхто нічого і не питав.

Безперечно, ідеалізувати С.О. Макарова не слід. Як і у будь-якої людини, у нього були свої недоліки. У своїх військово-теоретичних працях він часто змішував принципи з правилами. Про ці помилки неодноразово у свій час писав професор М. Кладо. У праці «Рассуждения по вопросам морской тактики», кажучи про флотозначний талант, С.О. Макаров робив акцент на «звичайний здоровий глузд», а не принципи військового мистецтва. С.О. Макаров любив повторювати слова великого Наполеона – «обстановка вказує». В цьому якби простежується протиріччя у поглядах самого Макарова – він ратує за військову науку і разом з цим заперечує її принципи, тобто закони війни, ставлячи в основу здоровий глузд, тобто талант флотоводця. Для талановитого флотоводця можливо такий підхід і правомірний, тому що принципи витікають від здорового глузду. Якщо представити кожному флотоводцеві поступати за його власним бажанням, тобто відповідно до його

здорового глузду, то можна уявити, який хаос може відбутися під час морського бою.

Передові представники вітчизняного флоту, і в першу чергу адмірал С.О. Макаров, дієвий співробітник «Морскогосборника», вели боротьбу проти теорій, висунутих апологетами англійського і американського імперіалізму. У 1897 р., коли здавалося, що доктрина Мехена-Коломбо про «володіння морем» вже завоювала неподільне панування у військово-морській науці, на сторінках журналу виступив С.О. Макаров. Його статті «Рассуждения по вопросам морской тактики» дали блискучу критику догматичних положень щодо стратегії іноземних авторитетів і їх прихильників в Росії. Як прибічник творчого напрямку у військово-морському мистецтві, С.О. Макаров відкидав так звані «вічні принципи», висунуті Мехеном-Коломбо. Він доводив, що їхні висновки, засновані на прикладах парусної епохи, є невірними у час машин і електрики і вже відкинуті досвідом японсько-китайської війни 1896 року. С.О. Макаров не вважав бойовий досвід флоту в минулому незмінним взірцем для сучасності. Він вірно вважав, що військова наука не повинна обмежуватися вивченням загальних принципів стратегії, а повинна вивчати і тактичні правила ведення сучасного морського бою. С.О. Макаров також стверджував, що правила морської тактики слід шукати не стільки в історії, скільки у детальному вивченні властивостей нової зброї, тобто сучасних кораблів. Це, звичайно, не означає, що С.О. Макаров недооцінював досвід минулого. Навпаки, він перший з військово-морських теоретиків розробляв сучасну морську тактику на основі вивчення історії флоту і нової військової техніки. С.О. Макаров стояв на голові вище усіх визнаних авторитетів військово-морського мистецтва свого часу, але і він, в силу обмеженості свого світогляду, не зміг піднятися до широкого і всеохоплюючого розуміння військової науки, як науки, що вивчає не тільки питання воєнного мистецтва, але і економічні і моральні можливості країни.

На жаль, подальша розробка російської військово-морської теорії не пішла за вказаним С.О. Макаровим шляхом. Більшість військово-морських діячів ХХ ст. сприйняли теорії Мехена і Коломбо, а деякі з них навіть стали сліпими наслідувачами німецького флоту.

С.О. Макаров був надзвичайно самолюбивий і не завжди з розумінням відносився до критики. Нам відомий скандал, який розгорівся між С.О. Макаровим і М.Л. Кладо у 1901 р., коли С.О.Макаров запропонував на Кронштадтськомуморському зібранні прочитати лекцію лейтенанту Кладо на тему «Ночная атака флотом береговых укреплений», знаючи складність і нерозробленість теми, після декількох відмов все-таки погодився. Під час лекції з вуст Кладо прозвучала загалом справедлива критика, в тому числі і в бік С.О. Макарова, який не дослухавши лектора, демонстративно покинув Морське зібрання. На наступний день С.О. Макаров пожалівся управляючому Морським міністерством на лейтенанта Кладо, який нібито вороже висловлювався на адресу шанованих адміралів. Свого листа С.О. Макаров завершував такими словами: «Нешановні висловлювання лейтенанта про праці адміралів на Морському зібранні є тяжким проступком про який маю честь подати на розгляд Вашої величності». Кладо все ж після доповіді текст передав редактору газети «Котлин». Коли начальник Миколаївської Морської Академії контр-адмірал О.Х. Крігер (Кладо в Академії читав курс морської тактики і історії військово-морського мистецтва) після доручення управляючого морським міністерством розібрався по суті скарги, то з'ясувалося, що Кладо був правий.

Тут цікаво зауважити, що історики старшого покоління М.О.Коргуєв, С.Ф. Огородніков і О.С. Кротков, продовжуючи монографічні праці С.О. Макарова, замикалися у вузькому колі проблем, зв'язаних з вивченням віддаленого минулого. Питаннями військово-морського мистецтва і військової науки загалом вони майже не цікавилися.

Група молодих дослідників, які виступили на початку ХХ ст., О.М. Щеглов, Є.М. Квашнин-Самарині М.Д. Каллістов, на чолі з М.Л. Кладо, навпаки, зовсім не вивчали історію флоту. Вони сконцентрували увагу на вибранні з історії прикладів, які придатні для підкріплення їх точки зору на військово-морське мистецтво, яке вони викладали у дусі доктрин іноземних теоретиків –англійських, американських, німецьких і ін.

М.Л. Кладо, не будучи військово-морським істориком, мав, однак, вирішальний вплив на формування поглядів істориків флоту початку ХХ ст. Характерною особливістю робіт М.Л. Кладо є безпринципне сприйняття положень і

настанов у різних вітчизняних і іноземних авторів і бажання згладити протиріччя між сухопутними і морськими іноземними теоретиками. Наслідувач Леєра, Мехена і Колombo – представників метафізичної школи у військовій науці – він повністю залишався на ідеалістичній позиції. Уся його літературно-громадська діяльність, часто скандальна, повністю вкладалася у рамки іноземної опозиційності. Численні праці в «Морском сборнике» і інші праці створили М.Л. Кладо славу засновника військово-морської історичної науки в Росії. Авторитет його в середовищі військово-морських істориків того часу був винятково великий і мав негативний вплив на розробку історії флоту і виявив негативний вплив на розробку історії флоту і вивчення військово-морського мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаров С.О. Рассуждения по вопросам морской тактики // Морской сборник. – 1897. – №1. неофиц. часть. – С. 17-84; №2. – С.1-63; №3. – С.1-58; №4. – С.1-58; №7. – С.1-12.
2. Макаров С.О. Извлечения из отчета главного командира Кронштадтского порта вице-адмирала С.О. Макарова за 1900-1901 год и сборник его же приказов, обязательных постановлений и циркуляров по Кронштадтскому порту, городу и гарнизону 1900-1904 года, 4.1-2. – Кронштадт: Тип. Газеты «Котлин». – 1904. – 200 с.
3. Макаров С.О. Собрание сочинений. Т.1. – 1916. – Рассуждения по вопросам морской тактики. – 432 с.
4. Макаров С.О. Броненосцы или безбронные суда? Краткий отчет о сообщении, сделанном вице-адмиралом С.О. Макаровым 18 февраля в зале библиотеки Морского министерства в Петербурге // Морской сборник. – 1903. – №4. – Неоф. часть. – С. 58-118.
5. Макаров С.О. Без парусов // Морской сборник. – 1903. – №12. – С.1-44.